

ИЛЕГАЛНО ДОСТАВЉАЊЕ ПОШТЕ МОРНАРА ЗАТВОРЕНИХ ЗБОГ УЧЕСТВОВАЊА У УСТАНКУ 1918. ГОДИНЕ*

Како о питању држања цивилног становништва Боке према устаницима из 1918. године нема довољно архивских или мемоарских података, то је свака нова појединост ове врсте веома драгоцјена. Истина, познато је да су саме званичне аустроутарске власти добро осјећале наклоност становништва према устаницима, па су то чак и изражавале. Тако је генерал Саркотић изнио да је становништво „показивало симпатије за устанике и акламирало их”, а котарски поглавар Будисављевић то исто опрезно и индиректно признаје: „Можда су ус пркос томе поједине особе цивилног пучанства, уколико им је покрет приказан као проста демонстрација за мир и побољшање материјалног стања, симпатизирале с морнарима и то баш нетко ради пријатељских односа према појединим морнарима, други због својих социјалистичких идеја или из жеље за миром, ипак ја нисам могао нигдје наћи доказа да би ове симпатије биле дошле до изражаја у одобравању или пристајању уз жаљења вриједне догађаје”.¹

Случај који овдје намјеравамо изнијети од несумњивог је интереса, иако се не односи на она три главна, драматична дана успона устанка,² него на доба каснијег дуготрајног процеса бројним морнарима, а у догађају учествује само неколико добро повезаних бокељских интелектуалаца, запослених на Цетињу, у Котору, Задру и Бечу. Али ипак се радило о веома важној ствари,

* Саопштење на Научном скупу одржаном у Котору, октобра 1967. године.

¹ Bernard Stulli, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj, Split 1959, 227.*

² Занимљив је податак из тих дана которског лучког капетана Луке Милошевића да је 2. фебруара једна торпиљарка са морнарима устаницима, под црвеном заставом, допловила до которске риве за набавку намирница. Морнари су били приправни уз оружје. Никада од власти није било на обали. Тако им је пришао лучки капетан. Питали су га гдје могу набавити меса и круха и по пријављеном обавјештењу обавили су куповину и отпловили. Веома је занимљива још једна успомена капетана Милошевића, везана за дане непосредно послје стријељања четворице морнара. Преодоједник суда му једног јутра није пружио руку, а идућег дана у четири ока дао му је следећи коментар: „Опростите да Вам нисам хтио дати руку, али ми је била крива“.

о пошти, о ширењу вијести о том догађају, дакле о ономе о чему је Аустро-Угарска тада и те како озбиљно водила рачуна. Јер када су се већ одвили ти крајње неугодни догађаји у Бокототорском заливу, сматрало се изванредно важним да се о њима што мање сазна и да тако прођу што безболније и нечујније. Зато је, поред забране новинарима да пишу о томе, као хитна и драстична мјера одмах по угушивању устанка депешом од 4. фебруара једноставно наређена обустава поштанског саобраћаја за осам дана.³ Тако је Бока због своје „тајне“ за кратко одсјечена од свијета. Па и касније, када су се ствари нормализовале, пошта за посаду бродова је подвргавана нарочито строгој цензури,⁴ а о слободном дописивању самих затвореника током процеса није могло бити ни говора. Ширење вијести о појединостима устанка, а нарочито тумачење његовог карактера, било је најстроже придржано за Врховну команду. Томов је био и телеграм, упућен још 5. II поморском савјетнику Вулфу, члану аустро-угарске делегације у Брест-Литовску: „Обавијести даје само Врховна команда“.⁵ А и контраадмирал Родлер даје упутства 14. фебруара о забрани било каквих препричавања и разношења вијести о устанку у Боки.⁶ А када се и поред свега тога понешто сазнало, министар рата бечке владе подвлачи вођству социјал-демократске партије да је „побуна и све што је с њом у вези у најстрожој тајности и да се ниједна ријеч не смије сазнати“.⁷ А неки разговорљиви наредник са крстарице „Франц Јозеф I“, коме је некако успјело да добије одсуство, имао је неприлика и саслушања.⁸

На све то било је корисно да се подсетимо, јер нам јасно говори о изузетној бризи војске и администрације да енергично спречи ширење вијести о устанку. А у том свјетлу ће нам опет бити јасно колико је био опасан посао пренашања писама затворених морнара, у којима је било и доста података и оцјена устанка. А то је разумљиво, јер се радило о питањима пресудним за њихов живот.

Велика је штета да та драгоцјена кореспонденција није у цјелини сачувана, јер би представљала живи и непосредни архивски материјал о устанку. Али нам је ипак сачуван један, истина веома сажет, али ипак довољно карактеристичан податак о њеној природи и тематици. Забљежио нам га је Антон Милошевић, сада већ покојни препозит столног каптола Которске бискупије. Он је истовремено био и главни организатор пребацивања поште политичким радницима у Бечу и породицама утамничених морнара. Тај драгоцјени фрагмент, који је сачуван у III свесци *Дневника*

³ В. Stulli, нав. дјело, 305.

⁴ Исто, 298.

⁵ Исто, 305—6.

⁶ Исто, 345.

⁷ Исто, 328.

⁸ Исто, 329.

Антон Милошевића, који је откупио Историјски архив у Котору, писан је поводом осмогодишњице устанка 2. фебруара 1926. и гласи: „у писмима морнари су понтако описивали какво је стање било прије побуне у нашим ратним бродовима, како су морнари патили глад, дочим су официри „фрајали“, гостили се и лумпали са женскимa које су доводили на ратне бродове. Ово шкандалозно стање у ратној морнарици било је узорком оне буне од 1. фебруара 1918.”

Иначе саме податке из *Дневника* Антона Милошевића о организовању илегалног достављања поште утамничених морнара могли смо да коплетирамо још сјећањима рођеног брата дон Антона, кап. Луке Милошевића, који је тада био лучки капетан у Котору. На основу тих архивских и усмених података, можемо доста добро реконструисати илегалну мрежу достављача поште.

Велики број затворених морнара налазио се по разним казаматима, али се браћа Милошевићи задржавају на затворе у граду, у тврђави „Горажде“ (Тројица) и на усидреном броду пред градом. Из тих пунктова било је организовано прикупљање поште. У *Дневнику*, гдје се изричито спомиње само „Горажде“, стоји следеће: „Утамничени војници из тврђаве „Горажде“ слали су своја писма криомице преко поузданих особа мени у бискупску Курију, а ја сам та писма опремио у Задар у службеној коверти Бискупског ординаријата у Котору на Далматинско Намјесништво у Задар. Унутри је било све напоје затворено у другој коверти, адресираној на Јакова Дедола, намјесништвеног тајника, човјека поштена и поуздана, који је писма утамничених морнара по мом напутку предавао на Уредништво „Народног Листа“ у Задру, а ово је пак писма слало у Беч посебним улаком Јурју Бјанкинију, народном заступнику у бечком парламенту. Бјанкини је писма наших морнара предавао Југославенском клубу, а писма чешких морнара предавао је *Чешкој Једноти*”.

Те податке из *Дневника* допуњује нам својим сјећањима кап. Лука Милошевић. Тако сазнајемо да су утамничени давали своја писма непосредно тадашњем војном свећенику дон Иву Ућелинију, или их по договору стављали испод камена, а једна их чобаница одатле прихватала и доносила дон Иву. Он би тада прикупљена писма предавао у Бискупију Антону Милошевићу. А што се тиче писама групе затвореника са усидреног брода, њих је прикупљао Андрија Косовић, члан посаде тог брода из Доброте, доносио их лучком капетану — кап. Луки, а овај их предавао брату.

Према сјећањима капетана Луке, осим коверата Бискупије, употребљаване су и званичне коверте-тискарице, са ознаком да је обављен преглед цензуре. Те је коверте са Цетиња доносио главни цензор, мобилисани судија натпоручник Вицко Лазари из Прчања. Те би коверте Лука Милошевић давао још и војном цензору на цивилној пошти Божу Гико из Прчања, па би се ударио жиг да је и војна цензура обавила преглед. Онда би се оригинална

писма морнара-затвореника паковала у те коверте, а све то скупа у велику коверту, коју је давао државни тужилац, па се тако сла-ло на Намјесништво у Задар.

Осим на име Јакова Дедола, писма су упућивана у Задар и на имена других Доброћана, као Крста Радимира, др Илије Милошевића и Антона Дабчевића. Они би пакете писама носили глав-ном уреднику *Народног листа* — Винку Кисићу, па би — како знамо — тако стизала у Беч Бјанкинију и др. Вукотићу. Тако би стизали чхословачким и нашим посланицима да се упознају с њи-ма и да их раздијеле гдје је требало. Можда је баш то био пут пре-ко кога су се посланици у Бечу добро обавјештавали о детаљима устанка. На жалост, нијесмо могли сигурно утврдити када се и колико пута поновила таква „поштанска операција”. Према Лу-ки Милошевићу, свакако знатан број пута, и то „када би се саку-пио већи број писама”.

У свему овоме посебно је занимљиво како су организатори овог пренашања поште стали на становиште да је најбезбједнији пут овакве акције коришћење легалних канала и званичних ко-верата и печата. Истина, у ипри су, не без највећих опасности, учествовали цензори, државни тужилац, секретар Намјесништва и др. Али цијело то друштво Бокелја на истакнутим положајима било је сигурно у себе и чврсто повезано заједничким антиаустријским ставом, а истовремено и политичком и хуманом тежњом да обавијесте народне заступнике у Бечу и повежу утамничене са својим кућама.

А што се тиче главног организатора, каноника Антона Ми-лошевића, овакав је његов рад био могућ зато што се на бискупској столици у Котору налазио Франо Ућелини снажна и формирана личност изразите антиаустријске формације, први преводилац цје-локупне Дантеове Божанствене комедије на наш језик, на ком је дјелу још 1910. записао посвету чисто југославенског кара-ктера.

Немамо довољно архивских основа да правдамо овакав за-кључак: ако су тако мислили и дјеловали Бокелји на истакнути-јим положајима у тадашњој државној и црквеној хијерархији, какав је тек био став обичног човјека из народа, далеког од свих могућих утицаја администрације, школе и штампе. За такав се закључак, понављам, не можемо са сигурношћу заложити, јер не може да буде и довољно чврсто архивски фундиран.

Милош Милошевић